

Livets spelregler

HANDLEDNING FÖR
TEMAARBETE I ÅRSKURS 3-5

BRÅ - centrum för kunskap om brott
och åtgärder mot brott
Brottsförebyggande rådet (BRÅ) verkar för att
brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället.
Det gör vi genom att ta fram fakta och
sprida kunskap om brottslighet,
brottsförebyggande arbete och rättsväsendets
reaktioner på brott.

**Utvecklingsarbetet med att ta fram denna lärarhandledning har skett i samverkan med en referensgrupp bestående av lärare och skolutbildare verksamma i berörda årskurser.
Niklas Odén - Links of Importance AB - har samordnat utvecklingsarbetet och är även handledningens huvudförfattare.
Medförfattare är Jan Andersson och Lars Alexandersson - BRÅ.**

**Referensgruppen bestod av:
Emma Widebro - Pilgrimsskolan
Renée Lundgren - Pilgrimsskolan
Kerstin Kaiheden - Västerholms Friskola
Kenneth Granberg - Nytorpsskolan
Elisabeth Lundqvist - Hammarbyskolan
Johan Rådmark - Framtidens skola**

**Produktion: Brottsförebyggande rådet, Information och förlag. Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-401 87 00. Fax 08-411 90 75. E-post info@bra.se Internet www.bra.se
ISSN 1100-6676. ISBN 91-38-32133-5
Design och grafisk formgivning: Prospect Communication/Idéhuset
Illustrationer: Anne Rooslien
Tryck: Edita Norstedts 2004
© Brottsförebyggande rådet**

Livets spelregler

HANDLEDNING FÖR
TEMAARBETE I ÅRSKURS 3-5

Innehåll

- Förord
- Inledning
- Presentation av handledningens teman
- Temanas förankring i skolans uppdrag och styrdokument
- Metodisk uppbyggnad av ett tema
- Planering och handledning

Teman

1. Livets spelregler
2. Trygghet och otrygghet
3. Retas, slåss och vara elak
4. Stjäla
5. Förstöra

Bilagor

- Bilaga 1. Elevens planering
- Bilaga 2. Elevens handlingsplan
- Bilaga 3. Lagar och vanliga påföljder

Förord

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) är en myndighet under Justitiedepartementet. BRÅ:s uppgift är att främja brottsförebyggande arbete genom utveckling, utvärdering, forskning och information inom det kriminalpolitiska området. BRÅ ansvarar också för Sveriges officiella kriminalstatistik. Mer information om vad BRÅ arbetar med finns på Internetadressen www.bra.se. Där finns också statistik och annan information om brott, brottslighet och brottsförebyggande arbete runt om i landet.

Barn och ungdomar är en viktig målgrupp för BRÅ. Det är under uppväxtåren de grundläggande värderingarna om vad som är rätt och fel etableras. Skolan är därför en viktig arena för det brottsförebyggande arbetet och för att stärka barns och ungdomars band till det demokratiska samhället. BRÅ har därför startat ett projekt som syftar till att producera ett undervisningsmaterial som kan användas i skolor för att stimulera elever att studera och diskutera frågor som har att göra med brott och straff, rätt och fel, etik och moral m.m. År 2002 kom första delen av *du & jag – rätt & fel ut*. Det var en lärarhandledning som vände sig till årskurs 6–9, medan denna del vänder sig till årskurs 3–5. Huvudförfattare till båda delarna är Niklas Odén.

Det är vår förhoppning att denna lärarhandledning kommer till nytta i skolor och att den kommer att fungera som en konkretisering av skolornas arbete med värdegrundsfrågor.

Jan Andersson
Generaldirektör

Lars Alexandersson
Enhetschef

Inledning

Denna lärarhandledning innehåller övningar och frågeställningar för ämnesövergripande temaarbeten om frågor som berör vårt samhälles värdegrund, regel- och normsystem. Handledningens innehåll är anpassat för årskurserna 3–5 i grundskolan. Materialet kan ses som ett "smörgåsbord", att utgå från eller att bygga vidare på. Materialet är även uppbyggt så att det ska stimulera till konkreta handlingar i skolan, såväl bland skolpersonal som bland elever. På så sätt kan materialet vara ett stöd för den skola som strävar efter en verksamhet byggd på en tydlig värdegrund. Frågeställningarna som berörs omfattar de flesta skolämnena. Ta chansen att använda detta material som en inspirationskälla i arbetet med att integrera värdegrundsfrågorna i så många skolämnena som möjligt!

Presentation av handledningens teman

1. Livets spelregler

Temat berör frågor om regler, normer och lagar. Frågeställningarna tar sin ansats i elevernas vardag för att sedan gå vidare till att undersöka samhällets regler och lagar. Hur hänger detta ihop? Och vilka regler ska vi ha i vår klass? Temat kan användas som verktyg i arbetet med att ta fram gemensamma regler i en skola eller i en klass.

2. Trygghet och otrygghet

Temat tar sitt avstamp i FN:s barnkonvention. Eleverna ges möjlighet att undersöka olika faktorer som påverkar deras och andras känsla av trygghet respektive otrygghet i hemmiljön, skolmiljön och i det närsamhälle barnen lever. Temat kan användas för att identifiera och eventuellt förändra de faktorer i skolmiljön som påverkar deras trygghet respektive otrygghet.

3. Retas, slåss och vara elak

Temat berör frågor om mobbningsproblematiken. Eleverna ges möjlighet att undersöka, analysera och diskutera vad som är ett juste beteende gentemot kamrater. De får även tillfälle att undersöka, jämföra och reflektera över hur vuxenvärlden och samhället ser på att exempelvis slå eller kränka någon. Temat kan användas som ett verktyg för att upprätta ett gemensamt förhållningssätt och regelsystem för skolan vad gäller mobbningsfrågorna.

4. Stjåla

Temat berör frågor om stöld. Var går gränsen mellan att låna och att stjåla? Får man ta det man hittar? Eleverna får här möjlighet att undersöka sina, andras och samhällets normer för vad som är OK och vad som inte är OK. De ges även möjlighet att undersöka och reflektera över de konsekvenser en stöld kan få. Det finns alltid någon som drabbas, även när man tar från en "ansiktslös" skola eller affär.

5. Förstöra

Temat berör frågor om skadegörelse och klotter. Eleverna får här möjlighet att undersöka sina och andras normer för exempelvis klotter och graffiti. Vad får skadegörelse för konsekvenser? Även här finns det i förlängningen alltid någon som drabbas.

Temanas förankring i skolans uppdrag och styrdokument

Handledningens fem teman har samtliga stark förankring i såväl läroplan (Lpo-94) och kursplaner som i skollagen. Det råder inget som helst tvivel om att dessa teman har en viktig plats i skolans verksamhet och undervisning. Skolans värdegrund ska utgöra basen för allt arbete i skolan. Det får inte finnas motsägelser mellan de värden skolan bekänner sig till och den verksamhet som bedrivs inom skolan. Dock finns det alltid risk för att värdegrundsfrågorna kan komma bort i den ordinarie undervisningen om de inte är schemalagda. Använd denna handledning till att integrera värdegrundsfrågorna i den ordinarie ämnesundervisningen.

Exempel på ämnesintegrering

Nedan presenteras olika exempel på hur handledningens teman kan integreras i de olika skolämnena. Se exemplen som idégivare och inte som fastlagda mallar.

Svenska

Utgå från temats frågeställningar och studera litteratur, hemsidor och tidningsartiklar. Låt eleverna söka, sammanställa och återge information. Låt dem kontrollera källor. Låt dem skriva egna uppsatser, dikter, insändare och artiklar. Läs och översätt lagtexter. Formulera frågor till undersökningar, enkäter och intervjuer. Skapa rollspel och drama – gärna tillsammans med musik och slöjd.

Samhällskunskap

I detta ämne finns den tydligaste ämneskopplingen till handledningens teman. Studera demokratiska rättigheter och skyldigheter ända ner på individnivå i elevernas vardag.

Religion

Vad har olika religioner för rättsuppfattningar? Vad finns det för gemensamma fundament? Vad finns det för bakomliggande orsaker till vissa religiösa regler. Finns det spår av tio Guds bud i dagens lagar? Vad avsågs med "att vända andra kinden till"?

Historia

Studera hur det var förr i tiden genom att exempelvis intervjua mormor och morfar. Var barn tryggare eller otryggare i det gamla bondesamhället? Fanns klotter på 1800-talet? När kom den första lagen i Sverige och hur har regler och lagar ändrats genom århundradena?

Geografi

Gör en brottskarta eller otrygghetskarta över närområdet eller elevernas skolväg. Hur har barn i andra länder det? Vad styr deras trygghet och otrygghet? Finns det länder med exempelvis nästan ingen skadegörelse?

Biologi

Vad händer i kroppen när man blir arg? Hur påverkas kroppen om man blir retad? Eller om man känner sig otrygg? Hur påverkas kroppen av våld?

Matematik

Räkna på kostnaderna för våld, stölder och skadegörelse. Vad skulle pengarna kunna räcka till i stället? Gå i närkamp med brottsstatistiken.

Engelska

Studera och översätt lätta engelska texter som handlar om temat. För enklare diskussioner om värdegrundsfrågorna på engelska.

Idrott

I alla idrottsgrenar finns det regler. Diskutera dessa i förhållande till skolans och samhällets regler. Diskutera även vad det innebär att vara sportslig respektive fuskig. Låt gärna eleverna undersöka olika kampsporter och relatera detta till slagsmål i verkligheten när det gäller regler, konsekvenser med mera.

Slöjd, bild och musik

Berika och illustrera de olika temaarbetena med hjälp av de skapande ämnena slöjd, bild och musik. Bygg installationer och scenografi, sy dräkter till en föreställning, skapa en utställning och förstärk en temaredovisning med sång och musik. Men tänk även på att exempelvis bild med fördel kan vara en förbindelselänk mellan svenska, samhällskunskap, geografi och historia i ett bildanalytiskt arbete om exempelvis trygghetsfaktorer. Eller att analys av olika texter i musik kan ligga till grund för vidare undersökningar i svenska, engelska och samhällskunskap med flera ämnen.

Metodisk uppbyggnad av ett tema

Samtliga fem teman i denna lärarhandledning är uppbyggda enligt samma metodik. De bygger på den traditionella modellen – de kvalitativa utvecklingsfaserna – undersöka, analysera, värdera och handla. Målsättningen är att eleverna ska guidas genom de olika stegen. Metoden är vald för att den ger eleverna en fördjupad kunskap om temats problematik, möjlighet till personliga ställningstaganden och – inte minst – möjlighet att få handla i enlighet med de nyvunna kunskaperna. Härigenom blir eleverna själva aktörer i arbetet i stället för passiva mottagare som matas med information. Detta betyder i sin tur ett större engagemang, en större förståelse och en högre grad av efterlevnad gällande önskade värderingar och förhållningssätt. Och det är ju det skolans värdegrundsuppdrag går ut på.

Kortfakta

Vart och ett av handledningens fem teman inleds med en kort faktadel där temats utveckling och historik beskrivs. När det gäller temat trygghet och otrygghet består faktadelen av utdrag ur FN:s barnkonvention. I slutet av handledningen bifogas även de lagtexter som kan relateras till handledningens teman.

STARTERS

En "starter" är till för att väcka elevernas intresse för temat. Startern kan även användas till att sätta igång tankar om temats frågeställningar och problematik så att eleverna utifrån det kan hitta på egna frågor att arbeta vidare med. Efter avsnittet Kortfakta presenteras 1–3 historier som beskriver temats problematik. Till dessa historier finns ett antal frågor som eleverna kan utgå ifrån i sina arbeten. Här ges även förslag på andra sätt att starta temaarbetena.

Sedan följer ett antal förslag på frågeställningar och tillvägagångssätt, där man väljer det man tycker är bra och relevant. Pedagogen och eleverna tar ställning till hur mycket, eller hur lite, man vill använda sig av handledningens föreslagna frågor och tillvägagångssätt och hur mycket man vill utgå från egna idéer. Frågeställningarna är grupperade enligt arbetsprocessens utvecklingsfaser (se nedan) och indelade i två nivåer; en enklare och en lite svårare. Detta för att pedagogen tillsammans med eleverna ska kunna anpassa arbetet efter ålder och kunskaper.

UNDERSÖK OCH BESKRIV

Eleverna får utifrån handledningens och egna frågeställningar undersöka, inhämta och beskriva fakta. Frågeställningarna griper över ett antal olika skolämnen. De utgår från eleverna och deras skolas och närmiljöes verklighet och kopplar sedan vidare till samhället och dess regler och lagar. Föreslagna tillvägagångssätt är intervjuer och enkäter och att söka information i litteratur, medier och på Internet.

ANALYSERA OCH BEARBETA

Här går man vidare med att analysera och bearbeta orsaker, konsekvenser, samband och jämförelser, utifrån de kunskaper och erfarenheter som undersökandet och beskrivandet givit. Frågeställningarna griper även här över ett antal skolämnen. De föreslagna tillvägagångssätten är desamma som ovan men även diskussion kan vara ett verktyg i denna fas.

REFLEKTERA OCH VÄRDERA

Utifrån diskussions- och värderingsövningarna i handledningen får eleverna här reflektera över och diskutera vad de individuellt och som grupp anser om de kunskaper, sammanhang och problemställningar de har tillgodogjort sig under arbetets gång. Stanna inte på åsiktsnivå – försök få eleverna att formulera de egna värderingar som ligger till grund för deras ställningstaganden.

SAMMANSTÄLL OCH HANDLA

Slutligen får eleverna dokumentera, sammanställa och presentera sina nya erfarenheter och kunskaper. Låt gärna denna fas innehålla en stor del av elevaktivitet och utmynna i konkreta handlingar. I temat – Livets spelregler – kan arbetet exempelvis utmynna i en regelbok för klassen eller skolan. Detta är ett utmärkt tillfälle att göra eleverna delaktiga i framtagandet av regler, vilket är en framgångsfaktor när det gäller efterlevnaden av reglerna. Arbetet kan även resultera i en kampanj på skolan eller i närområdet tillsammans med den lokala affärsinnehavaren. Det viktiga är att eleverna ges möjlighet att visa upp sina nya kunskaper och handla i enlighet med dem. På så vis blir de aktörer i stället för passiva mottagare.

Planering och handledning

Innan eleverna sätter igång med sitt arbete kan de, med stöd av pedagogen, formulera en projektplan över sitt förestående arbete. Planen bör beskriva vilka frågeställningar de tänker undersöka, vilken metod de kommer att använda samt hur och när de tänker presentera sina resultat. Om temaarbete genomförs i grupparbetsform bör planen även klargöra gruppens respektive varje elevs enskilda ansvarsområde. Sist i detta kapitel bifogas exempel på hur sådana planer kan se ut. (Bilaga 1. Elevens planering och Bilaga 2. Elevens handlingsplan).

Om arbetet följer modellen med de kvalitativa utvecklingsnivåerna – Undersöka, Analysera, Värdera och Handla – kan eleven, enskilt eller i grupp, ta fram idéer på vad som kan göras på respektive nivå. Ibland, särskilt när arbetssättet är nytt, kan eleven behöva hjälp med att komma igång.

Att ge eleverna tid för den egna planeringen av arbetsområdet är viktigt. Elevens plan ska alltid vara i form av skriftlig dokumentation (se bifogade exempel i Bilaga 1. Elevens planering respektive Bilaga 2. Elevens handlingsplan) som går igenom tillsammans med läraren. Eleven kan då få ett eller annat tips för sin planering och läraren kan överblicka om eleven har gjort rimliga bedömningar när det gäller arbetets omfattning, tidsåtgång, valet av källor och redovisningsmetod. Det är även viktigt att se till att varje elevs arbete blir så allsidigt att eleven utvecklas i linje med målen i läroplan och kursplaner.

Var går gränsen mellan lärarroll och handledarroll? Det måste situationen utvisa. Läraren är en bland många källor till information. Ofta är det till exempel lämpligt att läraren hjälper eleverna med en introduktion till temat. När arbetet väl är igång kan läraren mer ta en handledarroll. Lärarens viktigaste uppgift som handledare är att försöka ha så god överblick som möjligt över elevernas arbeten. Det är viktigt att alla blir sedda, att ingen fastnar för länge vid en svårighet och att planeringen så långt som möjligt upprätthålls.

Att leda värderingsövningar

Denna handledning innehåller ett antal värderingsövningar. Dessa syftar till att medvetandegöra övningsdeltagaren om hans eller hennes åsikter och värderingar i den fråga som berörs. I värderingsövningarna får eleverna diskutera, analysera, granska och till sist argumentera för sina värderingar och ställningstaganden i de frågor som tas upp. Avsikten är att eleverna ska stärkas i sina värderingar och förhållningssätt och på så sätt ta ett större personligt ansvar för sitt agerande gentemot sig själva, kamrater och omvärld.

I värderingsövningar finns inga "rätta" svar. Var och en har rätt att ha just sina värderingar. Det är därför viktigt att den som leder övningen är neutral under övningens gång och inte fördömer ens de åsikter som kan låta stötande. Naturligtvis ska inte personangrepp och kränkningar tillåtas. Ställ följdfrågor så att eleverna får motivera sina åsikter, låt gärna andra övningsdeltagare med motsatta åsikter ställa frågor och argumentera för sin åsikt. Övningsledarens ansvar är att vara debattledare och med hjälp av väl valda följdfrågor skapa ett bra diskussionsklimat, där många olika åsikter kan brytas mot varann.

Samverkan med föräldrar och aktörer i närsamhället

Föräldrarna är barnens viktigaste normgivare. De allra flesta föräldrar tar det ansvaret och gör sitt bästa för att uppfostra sina barn i en god anda. I de fall det brister krävs att andra vuxna runt barnet går in och tar ett ansvar. I den bästa av världar samverkar de vuxna som finns runt barnen och där det brister kompenserar andra. Ett steg i den riktningen är att i största möjliga mån eftersträva samverkan och öppen dialog mellan skola, föräldrar och andra vuxna aktörer i barnens närhet. Skolan bör därför kontinuerligt bjuda in och involvera föräldrarna i elevernas arbete och vardag. Detta kan till exempel innebära att föräldrar bjuds in för att hålla lektioner utifrån sina speciella kompetensområden. Man kan också involvera föräldragruppen i framtagandet av regler för skolan och klassen. Under en "stökig" period kan man be föräldrar att medverka under ett antal skoldagar. Det kan också innebära att man diskuterar värdegrundsfrågornas betydelse i vardagen och hur man kan stötta varandra i de olika rollerna – föräldrarollen och utbildningsrollen. Detta material ger konkreta tips på hur föräldrarna kan involveras i arbetet med materialets teman och skolans värdegrundsarbete.

Aktörer i närsamhället

Skolan har en viktig roll eftersom skolan är den plats där vi i och med skolplikten kan nå alla unga människor. Det ger en unik möjlighet att påverka. Men skolan ska inte och kan inte ensam göra hela arbetet. Genom att öppna skolan gentemot lokalsamhället och bjuda in andra aktörer som bollplank, kunskapsförmedlare, stöd och handledare åt elever och skolpersonal, ökar möjligheten till ett bredare arbete med flera olika insatser. Detta ökar även möjligheten till ett "finmaskigare skyddsnät" för de barn och ungdomar som inte har det önskade stödet hemifrån.

Många barn är aktiva inom någon form av föreningsliv och många föreningar tar ett stort socialt ansvar. Inom föreningslivet fungerar många ledare som extra föräldrar och förebilder. Bjud in och involvera dessa i skolans arbete med värdegrundsfrågorna. Värdet av att barnen och ungdomarna möts av en gemensam värdegrund i skolan och på fritiden är stort. Därför är även personalen på fritidsgården viktig att ha med. Representanter för näringslivet i närområdet är ofta villiga att ställa upp på olika sätt. I vissa fall av ren självbevarelsedrift men oftast därför att man vill göra en samhällsin-sats. Det handlar ju om framtida kunder och framtida anställda. Bjud in och involvera de näringslivsrepresentanter ni har i ert närområde. De har mycket kunskap som kan berika undervisningen och det finns mycket stöd att få till de elever som har det svårt.

Kommunen i form av det lokala brottsförebyggande rådet, polisen, socialtjänsten, tjänstemän och politiker, har alla goda anledningar att föra en kontinuerlig dialog med skolan och eleverna. Bjud in och involvera dessa också. Pensionärsföreningar, intresse-organisationer och myndigheter är andra exempel på möjliga samverkanspartners.

Att ta kontakt

Diskutera och tänk igenom inom vilka områden ni i er skola i större utsträckning skulle vilja ha influenser, stöd och hjälp utifrån. Diskutera därefter vilka aktörer som finns i skolans närsamhälle och hur de skulle kunna tänkas bidra på olika sätt inom dessa områden. När kontakt tas, presentera de områden där skolan ser en möjlig samverkan och hur skolan skulle vilja att denna samverkan såg ut. Sammanställ därefter en kontaktlista som beskriver skolans samverkanspartners, deras områden, vad de kan tänka sig att bidra med och i vilken omfattning samt slutligen kontaktpersoner och kontaktuppgifter. På så sätt kan alla som arbetar i skolan få tillgång till dessa uppgifter.